

Іван Ющук

ПІДРУЧНИК
«Українська
мова»
5 клас

навчальна книга®
БОГДАН

www.bohdan-books.com www.bohdan-digital.com

Іван Ющук

український мовознавець, літературознавець, перекладач, громадський діяч, професор (з 1992). Автор 30 новаторських підручників з української мови для середніх та вищих шкіл. Дослідник Голодомору-геноциду українців 1932—1933 років.

Професор (1992), завідувач кафедри слов'янської філології і загального мовознавства Київського міжнародного університету, Заслужений діяч науки і техніки України (з 1993), відмінник освіти України, член Національної спілки письменників України, член Центрального правління та Головної ради Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка, лауреат Всеукраїнської премії імені Бориса Грінченка, Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка (2014) та премії імені Дмитра Нитченка (2016).

Зміст та мета підручника

Зміст підручника спрямований на дотримання основних мовних та мовленнєвих компетентностей учнів, а також на розвиток національної свідомості, духовно багатой мовної особистості.

Мета підручника спрямована на розвиток компетентних мовців із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою і використовують її задля духовного, культурного та національного самоствердження.

Основне в освоєнні рідної мови – розуміти суть її окремих елементів, уміти розпізнавати їх і правильно користуватися ними.

Без мови людина не могла б ні думати, ні творити, ні самовдосконалюватися, а отже, й бути людиною. Усі досягнення, якими може похвалитися людство, створено завдяки мові. Коли інженери, учені обдумують нові машини, креслять плани споруд, складають програми для комп'ютерів, вони теж не можуть обійтися без мови. Їм треба щось записати, про щось довідатись у книжках, запитати в інших, та й думають вони за допомогою мови.

Підручник з української мови І.П.Ющука відповідає Модельній навчальній програмі «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.).

Умовні позначення

Теоретичний матеріал

Мовні цікавинки

Робота в групі

Запитання
для самоперевірки

Ключ до вправи

Запам'ятайте!
Зверніть увагу!

Теоретичний матеріал підручника добре збалансовано як щодо теоретичного матеріалу, так і щодо практичної частини.

§ 2. Українська мова — державна мова України

Українська мова є державною мовою України. Нею розмовляє понад 40 мільйонів користувачів. Це одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу.

Коли виникла українська мова — ніхто не знає. Принаймні вже за часів Київської Русі вона звучала на всій території першої української держави. Коли 988 року було прийнято християнство, то князі й бояри за літературну мову обрали церковнослов'янську, запозичену з Болгарії. Нею вони читали й писали, навчалися в школі. Але простий народ тримався своєї, української мови, розмовляв нею, співав пісні, оповідав казки й перекази.

Доля української мови протягом століть була нелегкою. Іноземні поневолювачі — польська шляхта, румунські бояри, угорські пани, російські царі й чиновники — робили все, щоб наш народ забув її. Не дозволяли друкувати українською мовою книжки, учитися нею в школах та університетах, користуватися в урядових установах. Але мова жила, розвивалася й ставала дедалі кращою, багатшою.

У Словнику української мови в 11 томах (у якому, проте, зібрано не всю лексику) налічується понад 134 тисячі слів. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови 2005 року видання міститься майже чверть мільйона слів.

Українською мовою можна висловити й передати найтонші почуття, описати все, що бачить людське око. Нею написано багато визначних творів і наукових праць, українською мовою

Рубрика «**Мовні цікавинки**» містить цікаву і корисну довідкову інформацію.

Тайська назва Бангкоку — Крунгтхепмаханакхон, повна офіційна назва якого складається з 20 слів й українською мовою перекладається так: «Місто янголів, велике місто, місто — вічний скарб, неприступне місто Бога Індри, велична столиця світу, обдарована дев'ятьма дорогоцінними каменями, щасливе місто, сповнений достатку грандіозний Королівський Палац, що нагадує райські житла, у яких править перевтілений бог, місто, дароване Індрою і побудоване Вішвакармою». Але традиційно це місто називають, як у давні часи, Бангкок, тобто «місце, де ростуть оливки».

Рубрика «**Робота в групі**» дає можливість учням поспілкуватися на ту чи іншу тему і поділитися враженнями з однокласниками й однокласницями

12. 1. Які слова порушують стиль поданого тексту? Виправте цю невідповідність.

Сліпуче джерело світла і тепла підіймалось у безкраю голубинь неба, заливало своїм щедрим промінням усе навколо. Повівав помірний потік повітря, і тому температура була невисока. Приємно шепотіли, нагинаючись додолу, колоски пшениці, налиті важкими плодами зернової культури.

2. Попрацюйте у групі. Розгляньте малюнок. Складіть невеликий опис літа в художньому стилі, використовуючи образні вислови.

41. 1. Прочитайте вірш. Виберіть з нього прислівники та сполучення прийменників з іменниками і вкажіть, на які питання вони відповідають. Як вони пишуться?

Ходять лелеки по лузі,
ходять лелеки у тузі:
завтра у вирій далекий
будуть летіти лелеки...
Завтра раненько-рано,
сонце лиш сходить стане,
в сизім осіннім тумані
клекіт лелечий розтане.

М. Познанська

2. Попрацюйте у групі. Розгляньте малюнок. Складіть за ним кілька речень, вживаючи прислівники та прийменники.

 Після кожної теми вміщено запитання для **самоперевірки**.

Запитання для самоперевірки

1. Для чого людям потрібна мова?
2. Як людина все своє життя вчиться мови?
3. Чи давно існує українська мова?
4. Чому стародавні українські книги написано церковно-слов'янською мовою, а народні пісні складено українською?
5. Розкажіть про розвиток української мови з давніх часів.
6. Чим багата українська мова?
7. Що символізують синьо-жовтий прапор і тризуб?

Цікавими у підручнику є вправи з **ключами**.

- 14.** 1. Пригадайте частини мови, які ви вивчали раніше. Випишіть підряд у три колонки окремо іменники, прикметники, дієслова.

Учень, історичний, учитися, радісний, свято, активні, набуваємо, працюю, аналізують, добрий, осіння, відкриваєш, читаєте, історія, святковий, товариського, хвилина, аплодує, іскристим, іскорки, втішний, напишу, несемо, акуратні, ідеш, відкриття, мирний.

2. Підкресліть у всіх вписаних словах початкову букву. Якщо ви правильно виконаєте вправу, то з цих букв складете побажання. Прочитайте його й запишіть.

- 134.** 1. Виділіть у словах корені та закінчення. Випишіть підряд тільки ті слова, які мають суфікси.

Молодий, попередній, рано, навздогін, активний, перемога, цінний, малий, сухий, ясність.

2. Якщо ви правильно вибрали слова, то з їхніх перших букв прочитаєте перше слово у вислові І. Франка: «... — *то перша основа життя*». Запишіть вислів повністю.

Допоміжні матеріали підручника: таблиці, схеми, ілюстративний матеріал.

Зразок розбору слова за будовою

Напружені руки — найкращі у світі! (В. Лучук).

Слово *напружені*.

1. Змінюємо: *напружений, напруженого, напружена*.

Отже, закінчення — [З]; у цьому реченні прикметник стоїть у називному відмінку множини.

2. Основа — *напружен-*.

3. Добираємо споріднені слова: *труд, трудитися, трудюся*. Корінь — *-трудж-* (відбулося чергування д з дж).

4. Префікс — *на-*; суфікс — *-ен-*.

Слово *руки*.

1. Змінюємо: *рука, рукою*. Закінчення — [и]; у цьому реченні іменник стоїть у називному відмінку множини.

2. Основа — *рук-*.

3. Добираємо споріднені слова: *рученька, рукав*. Корінь — *рук-*.

Числівник — самостійна частина мови, яка називає кількість предметів або порядок їх при лічбі. Відповідає на питання скільки? котрий?

Скільки?	Котрий?
Один	Перший
Два	Другий
Десять	Десятий
Тридцять сім	Тридцять сьомий

138. 1. Подані слова запишіть у тому порядку, як розташовано їхні схеми за будовою.

Книга, обкладинка, іграшка, розмова, одяг, дзвоник, заметіль.

Схеми:

- 1) корінь + суфікс + нульове закінчення: $\underline{\quad}\wedge\Box$
- 2) префікс+корінь+суфікс+закінчення; $\underline{\quad}\wedge\wedge\Box$
- 3) префікс+корінь+ суфікс+нульове закінчення: $\underline{\quad}\wedge\wedge\Box$
- 4) корінь+суфікс+закінчення: $\underline{\quad}\wedge\Box$
- 5) префікс + корінь + закінчення: $\underline{\quad}\wedge\Box$
- 6) префікс + корінь + нульове закінчення: $\underline{\quad}\wedge\Box$
- 7) корінь + закінчення: $\underline{\quad}\Box$

Ілюстративний матеріал.

28*. Доберіть із довідки прикметники, що найбільше підходять до змісту речень, і поставте їх у потрібній формі.

Восени багато птахів відлітає до ... країв, у вирій. ... зозулі, ... солов'ї, ... ластівки зникають, ледве відчувши першу прохолоду ... ночей. А жайворонки, шпаки іноді тримаються ще й тоді, коли вже на ... луках з'являється ... паморозь. У ... краях наші птахи ні пісень не співають, ні гніздечок не в'ють. Тільки чекають, коли минуться ... холоди і можна буде повернутись у ... край (За О. Копиленком).

Й. Бокшай. Золота осінь

Довідка. Співучий, голосистий, легкокрилий, теплий, навколишній, лютий, осінній, сивий, рідний, чужий.

2. Розгляньте малюнок. Хто назве найбільше кольорів та їхніх відтінків, що є на малюнку? Усі назви кольорів запишіть. Пам'ятайте, що назви відтінків кольорів пишуть через дефіс, наприклад: *темно-зелений*.

2. Розгляньте малюнок. Складіть за ним п'ять речень, запишіть і визначте в них усі члени речення.

Рубрика «Щоденник» і завдання до нього допомагають краще засвоювати розмовну мову й удосконалювати її.

Щоденник Запис дев'ятий (Оленчин)

Недавно Марійка мені каже:
— У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.
— Ой, — кажу, — я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.
— Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

82. Прочитайте Оленчин запис. Чому сталося непорозуміння між нею й Марійкою? Опишіть який вигляд мають квіти півники

Щоденник Запис десятий (Марійчин)

— В осінній час сім дощів у нас, — каже бабуся, дивлячись у заплакане вікно.
— Як це? — питаю.
— А отак, — відповідає вона. — Сьогодні зранку мряка сльозилася, потім порошила мжичка, за нею посипався мачкатий дощик. Після того залопотів рівний дощ, а тоді хлющуперіщив, мало не злива. Зараз сльота сіється. А до вечора ще не одна переміна буде.
Помовчавши, бабуся додала:
— Хлющить, дощить, періщить, мжичить, лле, тече та ще й січе. Отака вона — мокра осінь.

88. 1. Прочитайте Марійчин запис. Виберіть із нього синоніми. Для чого вони вжиті?
2. У якому значенні в цьому тексті вжито слово *сім* — у прямому чи переносному? Що воно означає?

Щоденник Запис двадцять третій (Сашиків)

Подужчав мороз, я й кажу:
— Може, не піду до школи. Сніг за халяви сиплеться, і холодно — замерзну на качан. Декого вчора не було.
— Гаразд, — каже дідусь. — А ти знаєш, що на таке борсук сказав своєму борсученяті?
— Ні! Розкажіть...
— Він сказав: «Звичайно, піч гаряча. Але як хочеш їсти калачі, то не сиди на печі, а йди вчитися».
— І що далі? — поцікавився я.
— Пішов борсучок. «І чого ти навчився, сину?» — питає увечері борсук. «Бачив, як білка хазяйнує, багато гри-асушила». — «Добру науку й собі переймай», — сказав ж. Наступного вечора борсучок каже: «Бачив, як кажан с догори ногами й спить». Борсук застеріг його: «А по-й приклад віддалік обминай».

а) у відповіді випишіть усі слова, пов'язані з правописом *a* та *o*.

Електронний додаток

Після кожного розділу вміщено тести для перевірки засвоєння учнями та ученицями вивченого матеріалу.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Тести

I рівень

1. «Лексичне значення слова можна знайти в орфографічному словнику». ТАК чи НІ?
2. Визначте варіант, у якому видлене слово вжито в переносному значенні.
А На трюмо лежав золотий ланцюжок.
Б У мого дідуся золоті руки.
В Тут дуже глибоке озеро.
Г Апарат розрахований на глибоке занурення.
3. Укажіть антонім до слова *кременезий*.
А Дужий.
Б Худорлявий.
В Міцний.
Г Грайливий.
4. Виберіть речення з омонімом.
А Сніг швидко вкрив усе навколо.
Б Козацька чайка вперто боролася з хвилями.
В Коні чомусь схарапудились.
Г Новий рік уже не за горами.

II рівень

1. Установіть відповідність між словами і синонімами.

А Контроль	1 завія
Б Адвокат	2 перевірка
В Віхола	3 стислість
Г Лаконічність	4 захник
	5 доказ
2. Укажіть варіант, у якому всі слова не мають лексичного значення.
А Щоб, понад, для.
Б Ми, чийсь, скільки.
В Десять, пвіркун, веселий.
Г Холодно, тут, вєоди.

214. 1. Прочитайте уважно Марійчин опис.

2. Попрацюйте в групі. Чому весь опис поділено на п'ять абзаців? Яка основна думка кожного абзацу?
3. Розгляньте в електронному додатку картини заслуженого художника України Юрія Пацана та опишіть одну з них, яка вам сподобалася найбільше.

М. Мурашко. Вид на Дніпро

У розділі «Розвиток мовлення» вміщено завдання, які відповідають інтелектуальним потребам та вподобанням школярів.

Українознавче наповнення підручника базується на вихованні любові до держави, пошани до української історії та культури.

§ 86. Говоріння

Твори-описи окремих предметів, тварин (зокрема за картиною) у художньому стилі

584. Прочитайте уривки з «Мисливських усмішок» Остапа Вишні. Визначте слова, які дають змогу віднести ці тексти до художнього стилю. Чи можна переробити ці уривки так, щоб вони належали до наукового стилю?

I.

Перепілка. Чудесна пташка. Мініатюрна курочка. Сіренька, з чорненькими на пір'ячку крапочками. Вилупить свої жовтенькі пухнаті перепелятка, отакуєнькі, водить їх за собою й квочке. Ах, ти ж моя матінко-квочечко!

Та де ж тобі квоктати, коли ти ж сама ще курчатко? А квочке! По-справжньому квочке, і на ворога кидається, як він її дітонькам загрожує. Нічого не поробиш: мама! Мати! Ота мати, що про неї дітки наші співають:

Деє була, деє була перепілочка,
Деє була, деє була невеличенька.
Оє вона впала,
До землі припала...

II.

Благородна тварина — дика коза.

Благородна і своєю постаттю, коли, струнка й ніжна, стоїть вона серед кущів ліщини або на зеленій квітучо-пахучій галявині лісу нашого чарівного чи коли, спустившись до Сули, до Росі, до Горині, граціозно нахилившись, стугудену воду п'є.

Благородна і в стрімкому вихорі-льоті, коли, налякана, не бить, а стелиться над чагарником, над кущами чи поміж дубо-клено-ясенових стовбурів...

Як випливете ви з алеї-тунелю, — острівець невеличкий на вашій путі буде, — зелений, зелений острівець, зарослий і вільхами, і вербами, і кугою²², і високим-високим очеретом.

591. Продовжіть розповідь.

Край села над дорогою ріс напів-засохлий високій осокир. Хтось зрізав у нього верхівку й прилаштував старе колесо від воза. Навесні лелеки вимостили тут гніздо, висидили лелечат. Але одного дня насунула грозова хмара, зірвався ураганний вітер...

§ 91. Виразне читання вголос

Читаючи текст уголос, звертайте увагу на виразність.

Паузи робіть лише там, де є розділові знаки, адже кожен розділовий знак — це певне інтонаційне виділення.

Не поспішайте. Ваша швидкість читання повинна бути 100–120 слів за хвилину. Якщо читатимете швидше, то «ковтатимете» закінчення або цілі слова.

Довідкова інформація

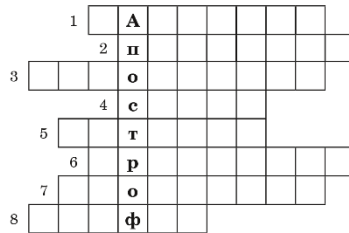
312

Розвиток мовлення

§ 93. Для кмітливих

1. Розгадайте слова з апострофом і запишіть їх у клітинки (*апостроф займає окрему клітинку*).

- Зроблений з камення.
- День тижня.
- Той, що з соломи.
- Синонім до слова *родина*.
- Орудний відмінок іменника *мати*.
- Покритий травою.
- Зроблений з олова.
- Орудний відмінок слова *верф*.

2. Заповніть клітинки словами іншомовного походження з подвоєними приголосними, використовуючи слова з довідки.

- Дорогий будинок за містом.
- Служитель релігійного культу у мусульман.
- Папська грамота.
- В Англії законопроект для розгляду в парламенті.
- Міра ваги 1000 кг.
- Велика посудина для купання.
- Англійська бронзова монета.
- Вихователька дітей за кордоном.
- Вага товару без упаковки.
- Короткий дотепний епіграф на початку книги.
- Вага товару з упаковкою.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Алігатор. Різновид крокодилів, буває завдовжки від 1 до 4 метрів.

Афорізм. Яскраво висловлена узагальнена думка.

Багрєць. Густо-червоний колір.

Байр'ак. Ліс у яру, в долині.

Баритон. Чоловічий голос, середній між басом і тенором.

Бір. Великий сосновий ліс.

Бовдур. Тут: димар.

Бру́тто. Маса товару з упаковкою.

Будда. Божественна істота в релігії буддизм.

Буйок. Сигнальний плавок на річці.

Булла. Папська грамота, послання.

Буття. Існування, життя, дійсність.

Бушпріт. Брус, що служить для підймання носових вітрил.

Ватра. Те саме, що й вогнище.

Ви́плеканий. З любов'ю доглянутий, виношений у собі.

Віз. 1. Засіб пересування на чотирьох колесах. 2. Назва сузір'я.

Вілла. Розкішна дача за містом.

Віти. Гілки, галузки, гілля.

Волоть. Суцвіття трав'янистих рослин.

Вороніти. Чорніти.

Галс. Курс вітрильного судна відносно вітру.

Грань. 1. Лінія поділу. 2. Те саме, що й жар.

Грот. Неглибока печера з широким входом.

Деспотичний. Свавільний, жорстокий.

Діска́нт. Високий дитячий голос.

Дуб. 1. Дерево. 2. Великий човен, видовбаний із суцільного стовбура.

Еволю́ція. Поступовий розвиток.

Еруді́т. Начитана, обізнана людина.

Естетичний. Пов'язаний зі сприйняттям красивого.

Етике́т. Норми поведінки й правила ввічливості.

Етичний. Пов'язаний з мораллю, зі ставленням до інших людей.

Єгер. Доглядач диких звірів, спеціаліст-мисливець.

Заку́шканий. Замотаний, загорнутий, утеплений.

З'їжа. Витрата їжі.

